

DEFINIŠITE TRI NAJZNAČAJNIJA KULTURNA ZADATKA

Redakcija »Kulture« je pozvala izvestan broj kulturnih radnika i umetnika na razgovor o aktuelnim problemima kulturnog razvoja Srbije. U želji da diskusiji dâ što određeniji karakter, Redakcija je u pozivu predložila učesnicima da za diskusiju, koja je zamišljena kao kontinuirana, pripreme svoje priloge o sledećim pitanjima:

1. Kako vidite realnu perspektivu kulturnog razvoja Srbije, koje su po Vašem mišljenju društvene, ekonomske i ostale pretpostavke tog razvoja.
2. Definišite tri najznačajnija kulturna zadatka u ovom periodu; obrazložite Vaš izbor; objasnite kako zamišljate realizaciju tih zadataka; ko sve, po Vašem mišljenju, treba da učestvuje u njihovom rešavanju, na koji način i sa kakvim sredstvima; ako mislite da dosadašnje kulturne sekcije nisu bile dovoljno efikasne, koji su po Vašem mišljenju razlozi te neefikasnosti i koji su Vaši predlozi za efikasno koncipovanje i sprovođenje planova u području kulture.

U prostorijama Zavoda za proučavanje kulturnog razvitka održan je 29. maja prvi deo razgovora kome su prisustvovali: Eduard Ile, direktor Republičkog fonda za unapređivanje kulturnih delatnosti, Pero Zubac, urednik »Polja«, Miloš Jevtić, sekretar Kulturno-prosvetne zajednice Srbije, Milan Vlajčić, književni kritičar, kao i članovi redakcije: Milan Vojnović, Danica Mojsin, Trivo Indić, Nebojša Popov, Stevan Majstorović, Vujadin Jokić, Slobodan Canić, Mirjana Nikolić.

Donosimo autorizovane izvode iz ovih razgovora i pozivamo naše čitaoce da se svojim pismenim priložima i komentarima priključe diskusiji koja će na stranicama našeg časopisa biti vođena u svim ovogodišnjim brojevima.

Majstorović: Zahvaljujem se u ime Redakcije svima vama ovde prisutnim što ste se odazvali našem pozivu. Uveren sam da će na ovom skupu čuti niz korisnih zapažanja i sugestija koji će predstavljati doprinos razmeni mišljenja o kulturnoj situaciji u našoj Republici.

Iz pisma koje smo Vam uputili kao i na osnovu formulacije teme razgovora mogli ste da naslutite našu naмерu. U poslednje dve godine vodene su svestrane debate o kulturnim problemima koje su imale karakter širokog preispitivanja naše kulturne situacije i kulturne prakse. Ovom inicijativom želeli smo da predložimo da se učini korak dalje i da se iz tih debata izvuku neki praktični zaključci. Posle obilno korišćenog prava na kritiku i negaciju, u mnogo čemu konstruktivno i korisno upotrebljenog prava, dolazimo u jednu fazu kada doprinos stvari nalaže da se izjasnimo i u pogledu onog drugog dela koji, takođe, predstavlja našu moralnu obavezu: da na osnovu ponuđenih predloga i alternativa, iznetih analiza i kritičkih zapažanja, označimo pozitivno programsko i akciono određenje.

Organizujući ove razgovore, naša Redakcija je želela da uvede stalni dijalog o kulturnim problemima u formi nove, angažovane rubrike. Obrazlažući sažeto temu razgovora, sugerirali smo učesnicima da po svom osećanju stvari formulišu najznačajnije probleme u našem kulturnom razvoju kao i da daju svoje sugestije u pogledu metoda, načina i postupaka da se ti problemi rešavaju, sugerirajući elemente jedne dugoročnije, na planu i realnoj perspektivi zasnovane kulturne politike. Upotrebio sam namerno jedan izraz koji je bio, i koji je još uvek, predmet mnogih sporova i kontraverzija. Kakvo značenje ima danas pojam kulturna politika, postavlja se pitanje, kako se ona konstituiše u promenjenim uslovima, kad je izvršena vrlo široka decentralizacija, na koji način se ona u samoupravnoj strukturi uklapa u opštu politiku društva. Mi smo se vama obratili sa molbom da o tome iznesete svoje ideje i zapažanja, i da predložite vaš izbor i rang problema kao i da iznesete sugestije kako da se oni rešavaju. To ima i praktičan značaj, jer predstavlja izjašnjavanje i opredeljivanje za jednu varijantu kulturne politike.

U želji da doprinesemo osvetljavanju ovih problema, mi smo odlučili da učesnicima u ovoj diskusiji stavimo na raspolaganje obimnu komparativnu dokumentaciju o tome kako se kulturna politika konstituiše i praktično sprovodi, na kakve dileme, prepreke i modifikacije pri sprovođenju nailazi u jednom nizu stranih zemalja. Izabrali smo one zemlje koje su nam se činile za naše potrebe najinteresantnijim. Jednim delom koristili smo za ovu dokumentaciju mate-

rijal sa konferencije UNESCO-a posevećene kulturnoj politici, održane decembra 1967. u Monaku, drugim delom to su fragmenti studija i analiza koji se odnose na ova pitanja. Ti materijali pružaju mogućnost poređenja naših iskustava sa iskustvima drugih zemalja, kako onih na Istoku tako i onih na Zapadu. To je svakako korisno za naša razmišljanja o kulturnoj politici, ali, razume se, to samo po sebi nije dovoljno za odgovor na dileme sa kojima se susrećemo u našem kulturnom razvoju koji je u mnogo čemu specifičan. U dosadašnjim obimnim i intenzivnim debatama o kulturi koje su bile podsticane od strane političkih foruma, i koje su prošle i ove godine predstavljale jednu široko zamišljenu pripremu kongresnih dokumenata, pored vrlo interesantnih pristupa i analiza, kritika i sugestija, bilo je — verujem da ćete se sa mojom ocenom složiti — i vrlo mnogo uopštenosti i rasplinitosti. U želji da to izbegnemo, mi smo se odlučili za izvesno usmeravanje diskusije. Na vama je da sudite koliko smo pri tome bili uspešni i koliko je formulacija teme za ovaj naš razgovor srećna. Naša je intencija bila da naš razgovor dobije istovremeno i karakter ankete, tj. vrlo određenog, pojedinačnog izjašnjavanja o najvažnijim našim kulturnim zadacima kao i o mogućnostima njihovog uspešnog rešavanja.

Pero Zubac: Nisam siguran da li ćemo u bilo kom sastavu za kratko vreme uspeti da razvijemo otvoreni dijalog, a ne niz monologa, jer na ovakvu temu svako od nas može da govori veoma dugo. Ja sam kao tri najvažnija pitanja u našem kulturnom razvoju odabrao nepismenost, finansiranje kulture i reformu srednjeg i visokog školstva u Srbiji. To su specifične teme, uže od one koja je označena u pozivu Redakcije, a ja bih o njima i tako suženim mogao da govorim veoma dugo, i tako ne bismo mogli da vodimo dijalog koji je neophodan za ideju kakvu ste vi hteli da sprovedete.

Zato smatram da je trebalo diskusiju svesti samo na jednu stvar pa da se oko nje izjasnimo, ako treba da se posvađamo i naširoko izmenjamo mišljenje — onda da to i učinimo. Ovako ćemo se, bojim se, raspliniti i otići suviše u širinu. Verujem da i ostali osećaju težinu ovakvog skupa pitanja.

Majstorović: Ovo o čemu je govorio drug Zubac nalaže nama, inicijatorima ovog razgovora, da damo naknadno objašnjenje. Šta znače takve kategorije, postavlja se pitanje, kao što su finansiranje i reforma školstva i u kakvom su one odnosu prema problemima kulturnog razvoja? Ovo je veoma važno pitanje, nadam se da ću to moći da dokažem, jer ono opredeljuje predmet naše diskusije. Očigledno da način finansiranja nije sam sebi cilj, kao ni reforma školstva. Oni su, kao i mnogo šta drugo, u funkciji nekih kultur-

nih ciljeva, ali kojih? Evo pitanja koje ne možemo da zaobidemo ma kako zamislili ove naše razgovore: šta hoćemo u kulturi, kakve mi to ciljeve imamo u vidu? Ja ne bih umeo da kažem da li je jedna varijanta finansiranja bolja od druge ako ne bih znao, ili bar imao jednu slutnju o tome, čemu to treba da služi. Isto važi i za reformu školstva. Šta bismo mogli o tome da kažemo nezavisno od društvenih, moralnih i kulturnih vrednosti koje su eventualni ciljevi te reforme i njene pretpostavke?

Mi smo ove i prošle godine imali opsežne predkongresne diskusije o kulturnim problemima. Neko je naveo imponozantan statistički podatak da je u tim razgovorima učestvovalo oko 5.000 kulturnih i društvenih radnika, umetnika i pedagoga iz naše Republike! Ne želim ni malo da podcenim pozitivnu činjenicu da se čulo dosta zanimljivih mišljenja i sugestija, ali u celini te su diskusije — recimo to otvoreno — ostavljale utisak konfuzije. Do toga je dolazilo baš zato što su pristupi bili različiti i što učesnici u diskusiji nisu imali u vidu iste ili bar slične kulturne ciljeve. Posle ovih razgovora za mene iluzija da se neke intelektualne i moralne vrednosti podrazumevaju po činjenici da izgrađujemo socijalizam nije više održiva. Zbog toga u svim ovakvim diskusijama moramo da se vratimo na polazne pozicije koje treba ponovo da odredimo, a to obuhvata i sam pristup problemima. Mi se nalazimo pred neophodnošću da redefinišemo kulturne ciljeve, da u ovom trenutku i u sklopu ideja o daljem društvenom razvoju čak ponovo odredimo sam pojam kulture, ono njeno značenje koje bi za nas moglo da bude prihvatljivo i aktuelno a da se suprotstavimo i odbacimo one koncepte koji su prevaziđeni i neaktuelni. U našim diskusijama o kulturnim problemima manifestuje se pre svega borba različitih, parcijalnih interesa, a ono što je nama potrebno to je borba ideja. Kao posledica krize koncepta kulture i izvesnog intelektualnog zamora, došlo je do oživljavanja i aktualiziranja građanskih koncepta koji imaju spolja vid ponovo uspostavljenog kulturnog kontinuiteta. Ako smo u pedesetim godinama, naročito posle 1948. godine, koncept socijalističke kulture izgrađivali pre svega na negiranju kontinuiteta i na odbacivanju građanskog koncepta kao i etatističko-birokratskog, ako smo imali osećanje da se stvara nešto novo sa jasnijom idejom o tome šta se neće nego o tome šta se hoće, u poznim sedamdesetim godinama negiranje zamenjuje svest o nastavljanju i urastanju ideja o kulturi u naše vreme. To ima spolja oblik restauracije starih vrednosti, obnavljanje smisla za prošlost i interesovanje za istoriju. To je jedan jasan ton u našem kulturnom životu. U toj situaciji mi nismo uspeli, recimo to otvoreno, da afirmišemo socijalističko-samoupravni koncept kulture, da tom konceptu damo vitalnost i snagu jedne ši-

roko prihvaćene kulturne orijentacije, na kojoj bi se izgradila vizija budućeg kulturnog razvoja. Taj koncept koji podrazumeva jedan viši humanizam i demokratizam za sada je sveden na tehničke okvire, na ideju o raspodeli dohotka i pregršt reformatorskih predloga organizaciono-finansijskog karaktera koji ne zadiru dublje u suštinu i sadržinu kulture.

Ovakvo stanje dozvoljava da se i dalje održava jedan preživeli, rutinersko-practicistički pristup problemima kulturnog razvoja koji je dosta popularan među kulturnim radnicima i umetnicima, i koji za meru stvari uzima strukturu kulturnih institucija i njene potrebe, materijalne i druge, a ne žive funkcije kulture. Iz ovog ugla viđeni, problemi u kulturi su pre svega, ako ne i isključivo, kvantitativni a ne kvalitativni, oni se ne odnose na humanističke, moralne i intelektualne vrednosti koje kultura treba da definiše i razvije, nego na materijalne uslove. Ovo shvaćanje uzima funkciju kulture i njen sadržaj kao apsolutne kategorije, tj. kao nešto što se pretpostavlja i što je nesporno. Zbog toga je ono statičko, jer se po njemu problemi vrte uvek u istom krugu, ono predstavlja negaciju dinamičkog koncepta kulture po kome je kultura organski deo društva i po kome svaka nova društvena situacija nalaze da se koncept kulture ponovo definiše u novom, superiornijem kvalitetu, i novom, humanijem značenju.

Prema tome, problem pristupa je od prvorazrednog značaja i zato smo morali da ostavimo jednu opštost kod formulisanja teme našeg razgovora. Od toga s kojih polaznih pozicija procenjujemo našu kulturnu situaciju zavisi i kakve ćemo sudove doneti i kakve preporuke dati. Sve ostalo je manje više konsekvencija tog pristupa. Mi se u kulturnom razvoju, a i uopšte, nalazimo na prekretnici kada stare formule više ne važe, a nove nisu još precizno definisane. Ono što je očigledno — to je da se društveni status i funkcija kulture radikalno menjaju. Naš glavni zadatak je revalorizacija ili revizija, kako hoćete, pojma kulture koji je sužen i više od toga — koji je veoma osiromašen. Ali o tome ću nešto više kasnije da kažem.

Vlajčić: A otkuda to rutinerstvo?

Majstorović: Uzroci su brojni.

Vlajčić: Ali ako se upitamo otkuda ta pojava, onda se vraćamo na ono bitno određenje problema. Prvo, takav pristup se javlja zato što smo, odbacivši jedan administrativni koncept kulturne politike, ostali na nekim njegovim uporištima, zato što neke institucije imaju da zahvale za svoje postojanje zastarelom konstituisanju kulturne politike, kao i činjenici da se njihova delatnost još uvek ne finansira prema programu kao i prema onome kako se one određuju prema kulturnim

vrednostima, nego prema nekim deklarativnim, tradicijom, ustrojenim stavovima .

I n d i ć: Ja isto imam utisak da je osnovno pitanje kad čovek razmatra tzv. kulturnu metapolitiku, pitanje o ciljevima i pitanje o sadržajima svake kulturne aktivnosti. Složio bih se sa Vlačićem da smo mi jedan model kulture i kulturnog života, najšire gledano, sasvim prevazišli, i to je jedan tipičan autoritarni model kulture u kome se tačno znalo koliko koja kulturna akcija treba da bude funkcionalna i u kojoj meri može da bude parcijalizovana, gde se uglavnom priličan broj kulturnih i uopšte duhovnih oblika života, duhovnog življenja, svrstavao u administrativne rubrike, bio dirigovan u najpraktičnijem značenju te reči. Ja mislim da smo mi, i kad gledamo programska načela, počevši od skupštinskih akata, itd. da smo mi u izvesnoj stagnaciji u pogledu definisanja ciljeva i perspektiva duhovnog života uopšte i da to nije samo naša situacija, nego situacija daleko širih domašaja, situacija svih zemalja u kojima se pokušava da realizuje socijalističko društveno uređenje. To su zemlje koje dolaze u sukob sa građanskim konceptima duhovnog života kao najogoljenije prakse, gdje je osnovni na snazi princip utilitarnosti i princip materijalnog uspeha svakog pojedinca u datom društvu, tj. princip integracije u sistem postojećih, datih vrednosti.

Pošto je socijalistički model duhovnog života po definiciji antiautoritarni, dakle slobodarski, dakle onaj koji zahteva i predpostavlja postojanje samosvesnog pojedinca, samosvenog subjekta, tj. čoveka koji kreira, koji ne pristaje na istoriju koja mu se nudi, koja mu je data, nego kreira istoriju i smatra da je potrebno da izmeni uslove svoga postojanja, mislim da iz toga osnovnog stava treba izvlačiti zaključke tačno onako kako slede. To je pre svega činjenica da je socijalistički model kulture po ovoj odredbi jedan model aktivističke kulture, model samoispoljavanja u oblasti duhovnog života u kome svaka etatistička i bilo koja druga autoritarna struktura, a to može biti i struktura koja se razlikuje od države, recimo partijska struktura, ne može a da ne vodi računa o tome da će, ukoliko narušava ove ciljeve, narušiti i svoju polaznu predpostavku. To znači da bismo mi u izvesnom smislu imali razloga da se zabrinemo za ciljeve koje smo definisali, te humanističke ideale u kojima se kultura kreće, jer izvesni praktični primeri pokazuju da i pored tih deklaracija, mi u praksi ne postizemo one rezultate koji bi bili upravo na razini ovih ciljeva humanističke kulturne politike i da mi svakidašnjom kulturnom praksom razvijamo čoveka koji je čovek pasivnosti, čovek hijerarhije, čovek homo-dupleks, politički čovek i tako ga navikavamo da misli. Prema tome, pre nego što počnemo da razgovaramo o konkretnim primerima, mi-

slim da treba raščistiti pitanje tih polaznih pretpostavki.

Ako smo mi za to da u društvu budu dominantni elementi političkog angažovanja u smislu klasičnog koncepta politike kao dominacije jednog čoveka nad drugim čovekom, onda takva praksa, ako se neguje i u oblasti duhovnog života, sigurno neće dati one rezultate koje bi bar na nivou deklaracija želeli da postignemo. Ja samo podsećam na činjenicu da u našem društvu još uvek niz konkretnih primera mogu da potvrde postojanje ovakvih pregrada da se postizu maksimalni rezultati u okviru jednog revalorizovanog koncepta duhovnog života. Uzmite samo primer cenzure koja postoji u filmu i koja je po mom osećanju stvari jedan anahroidan element, jedna zastarela mera koja je tipična za autoritarnu kulturu i autoritarni model kulturnog života. Mi smo svedoci činjenice da jedan broj filmova koji se napravi uopšte ne dođe u situaciju da bude predmet javne kritike, javne osude.

Jevtić: Koji je to broj filmova koji su zabranjeni?

Inđić: Na poslednjem festivalu dva filma.

Vlajčić: Statistika nam tu neće pomoći. Možda cenzura ne obavlja onu funkciju koju bi morala da vrši u konceptu koji je određuje. Možda je trebala da zabrani 15 filmova.

Jevtić: Reci tačno koliki je taj broj.

Inđić: Broj nije važan. Ja sam za jedan oblik društvene intervencije koja će sve moguće vidove društvenih devijacija da potiskuje, samo mislim da taj oblik društvene intervencije treba da se zasniva na mogućnosti da se svi izjašnjavaju o njemu, tj. da bude maksimalno demokratski. Mislim da ne možemo predati tako krupne prerogative jednom uskom telu kao što je Komisija za pregled filmova, ili da jedno usko telo kao što je organ društvenog samoupravljanja u jednoj izdavačkoj kući, ili u jednoj pozorišnoj kući, odlučuje o tome šta je po društvo najpodobnije a šta nije. Mislim da se u oblike društvene intervencije na tom osetljivom području treba da uključi i maksimalan broj kompetentnih ljudi, pa čak i običnih ljudi koji nemaju stručne kvalifikacije ali žele da kažu svoju reč o tome. Ja sam za takvu intervenciju naročito u poslednje vreme kada vidim da izvesni oblici duhovnog genocida, naročito u štampi i naročito u dečjoj i omladinskoj štampi prostovapiju za društvenom intervencijom, a nje upravo na tom terenu nema.

Naveo sam primer cenzure da bih na njemu pokazao koliko je još živ jedan prevaziđen model duhovnog života. Naravno, tu ima daleko suptilnijih i daleko razrađenijih metoda usmeravanja i ocenjivanja društvenog ponašanja i društvenih

---

efekata u oblasti kulture sa kojima smo svi upoznati. Ali mislim da bismo, ukoliko bi se i praktično deklarirali za kulturu kao delovanje društvenog slobodnog i kritičkog subjekta, morali da se više založimo za one principe koji važe kao principi samoupravnosti u konkretnoj kulturnoj politici. Naveo bih još nekoliko primera.

- Meni se čini da je ovakav koncept samoupravljanja kakav mi imamo u kulturi u priličnoj meri prevaziđen i da bi trebalo tražiti daleko odgovornije i daleko promišljenije puteve društvene intervencije u oblasti kulture. To je odgovor na ono prvo pitanje koje je postavljeno u anketi— kakve su realne perspektive razvoja kulture kod nas. Ja tu realnu perspektivu ne mogu da odvajam od problema samoupravljanja. Saveti u umetničkim i kulturnim ustanovama svojom dosadašnjom praksom na izvestan način pokazuju da je potrebno tražiti rešenja za društvenu intervenciju na daleko širem planu, na planu šire javnosti. Vi se sećate diskusije oko problema saveta u izdavačkim kućama kada je većina učesnika izrazila mišljenje da saveti onakvi kakvi postoje predstavljaju samo jednu smetnju izdavačkim kućama, jer često u njima sede i nestručna lica, ili ona koja nisu zainteresovana. Zbog toga, kako je praksa pokazala, rad saveta je često u koliziji sa radom osnovnih organa društvenog samoupravljanja, sa radnom zajednicom. Mislim da tako postavljeno samoupravljanje umrtvljuje akciju konkretnih subjekata kulturnog ponašanja, kulturnog delovanja, u ovom slučaju ljudi koji rade u izdavačkim kućama. Po mome mišljenju oni koji mogu da se iskažu i sa poslovne i sa ideološke strane, oni koji mogu da ponesu neku odgovornost — to su jedino ti ljudi koji rade u izdavačkim kućama. Saveti ovakvi kako su sada postavljeni i zamišljeni samo smetaju radničkom savetu i ljudima koji realizuju jedan program.

Majstorović: Rekao bih da Indić opisuje jedno stanje koje više realno ne postoji. Na istom sastanku u Socijalističkom Savezu Srbije na kome se raspravljalo o savetima, koji Triva verovatno ima u vidu, izdavači nisu bili protiv saveta, jer im ništa ne smetaju. Saveti su postali puki formalizam, oni treba da deluju kao organi društva preko kojih društvo izražava i štiti svoje interese, međutim, oni su daleko od te funkcije.

Indić: Usvajam ovu korekciju i hoću samo da kažem da to ne bi moglo da bude ono samoupravljanje kojem mi težimo, koje treba da bude daleko šire i demokratičnije i to ne može da bude ona vrsta društvene intervencije koja je poželjna. Za mene je daleko važnije kada se postigne takva saglasnost subjekata koji rade u jednoj kulturnoj ustanovi, da su svesni odgovornosti pred daleko širom javnošću za sve ono

što rade. A ta odgovornost ne može da se prikrije odlukom tih užih tela kao što su saveti, radnički saveti, itd. nego može biti samo posmatrana šire, u funkciji jednog svestranijeg društvenog međuuticanja. Recimo ako je reč o knjizi, da postoji javna diskusija o izdavačkim programima, da preduzeće na vreme prezentira svoje programe, da zaista omogući najširoj javnosti da se izjašnjava o njima i zatim, da postoji stručna književna kritika koja će javno da obavlja svoju dužnost, koja će da analizira uticaj sredstava masovnih komunikacija, tj. da podvrgne kritici program tih kuća. Ovaj drugi oblik uticanja, koji je za mene daleko važniji, još nismo razvili. Postojanje tzv. demokratske kulturne javnosti čija bi intervencija uvek bila daleko kvalifikovanija nego intervencija parcijalnih užih grupacija u kulturi, je jedan od bitnih preduslova da realizujemo stvarni demokratizam u oblasti samoupravljanja.

To je prvo i načelno pitanje kada je reč o definisanju ciljeva. Ja sam govorio više o samoupravljanju zato što smatram da bi ono onakvo kakvo jeste moralo da pretrpi i neke promene.

Majstorović: Ja bih ovome nešto dodao. Prema onome kako stvari sada stoje, mi možemo da govorimo o samoupravljanju u kulturnim ustanovama samo kao parcijalnom, kao delimičnom. Mi u kulturnim ustanovama imamo »inter-no« samoupravljanje, ali to je još daleko od sistema samoupravnih odnosa. Postoji jedan prostor koji je samoupravno nepopunjen. To je prostor na kome treba da se usaglase i harmonizuju odnosi između ustanova i društva, tj. između internog samoupravljanja i onog »eksternog«, samoupravljanja kao širokog društvenog sistema. To još nije integralni sistem u kome se ostvaruje međuuticaj. Toga međuuticaja nema, i zato ne postoji ni odgovarajuća demokratska verifikacija internog samoupravljanja, ne postoji ni odgovarajuća kulturna odgovornost, vrlo značajan elemenat za jednu demokratsku situaciju u kulturi. Otuda imamo jednu atomizaciju, naglašavanje parcijalnih, internih a prenegavanje društvenih interesa zato što su veze i redovno društveno korespondiranje između društva i kulturnih institucija nerazvijeni. To je verovatno refleks nekih stanja u privredi i uopšte u drugim područjima.

Jokić: Izgleda da postoji mala zabuna, prema onome što ja znam. Saveti po svojoj definiciji nisu samoupravni organi, nego organi društvenog samoupravljanja. Prema tome, treba ih tako i shvatiti, jer je država mislila da još treba zadržati izvesne garancije kod pojedinih delatnosti — štampe, televizije, radija, izdavačke delatnosti i filma itd.

Inđić: Primam i tu ispravku. Ti govoriš sada na jednom drugom nivou. Ja sam govorio na ni-

vou apstrakcije na kome cilj društvenog upravljanja jeste samoupravljanje, tj. cilj svake društvene intervencije jeste da svaki pojedinac bude svestan, kreativan i odgovoran.

Ako dođemo na konkretna pitanja od kojih bih samo dva izdvojio, a to je pitanje školskog sistema i pitanje štampe, zapazićemo da subjekti duhovnog života u školskom sistemu, recimo prosvetni radnici, još uvek imaju, kada je reč o onom najkreativnijem delu a to je realizacija nastavnog programa, vrlo ograničene kompetencije. Oni imaju praktično vrlo malo mogućnosti da utiču na nastavni program. Mislim da bi trebalo ljudima koji rade u prosveti pružiti veće mogućnosti da učestvuju u koncipovanju nastavnih programa, i to čak počevši od osnovne jedinice — razreda i razredne nastave. Mi ne možemo da dozvolimo, i da to administrativnim putem proklamujemo, da samo jedan udžbenik govori poslednje konačne istine u nauci, što se nama događa. Uzmite, recimo, udžbenik Mirka Perovića »Sociologija«, koji ide putem jednog dekreta, ljudi uče, itd. a često učenici i studenti ne mogu da se obaveste o nekim drugim izvorima. Još uvek je tu sužena inicijativa onih koji privređuju, koji su realizatori te najdirektnije kulturne akcije.

Ili uzmite štampu. Demokratska štampa je za mene ona u kojoj čitalac može u najaktivnijoj meri da učestvuje. To znači da piše pisma, da protestuje, da organizuje grupe za pritisak na štampu, grupe građana koje su svesne svojih postupaka i koje su društveno odgovorne. Jednom rečju da se čuje njihov glas na stranicama toga lista. Da li mi imamo takvu štampu ili ne, štampu koja je okrenuta svojim čitaocima u najširem značenju reči? Ako bih bio iskren, ja bih rekao da jedina štampa koja uspostavlja najdirektniji kontakt sa svojim konzumentima jeste žuta štampa. Recimo »Čik«, »Adam i Eva«, »Magazin za muškarce« itd. Mislim da bismo mi mnogo što šta mogli da naučimo od te štampe i čini mi se da su često kreativne mogućnosti ljudi koji rade u štampi vezane izvesnim oblicima društvene intervencije koji bi mogli da budu predmet jednog preispitivanja. Naime, u kojoj meri novinar treba da bude aktivan nosilac i kreator politike, a u kojoj opet meri treba da se vodi računa o onim interesima šire zajednice iz razloga bezbednosti, političkih razloga, što sve moramo da uvažavamo. Mislim da su to dileme oko ova dva modela kulturnog života o kojima sam govorio — autoritarnog i jednog demokratskog, samoupravnog koji u praksi još uvek zaoštravaju taj odnos i tu nejasnoću koja postoji na nivou apstrakcije.

Majstorić: Ova stvar sa udžbenicima ima i svoju drugu stranu. Ja bih mogao sa vrlo mnogo argumenata da branim i suprotnu tezu — da imamo suviše mnogo udžbenika, da postoji čak

špekulacija sa udžbenicima. Ko od vas nije čuo roditelje, one sa tanjim džepovima, kako se jadaju da se udžbenici svaki čas menjaju, a kako su oni kao đaci učili geografiju, zoologiju, fiziku, hemiju i druge predmete gde nema mnogo promena iz udžbenika svoje starije braće. Retko ko je kupovao sve ove udžbenike. Sada je drugačija situacija, a to je druga strana jednog istog problema.

Z u b a c: Ja sam se zalagao za to da pređemo na obične, male stvari, a sad se bojim da ćemo otići suviše na male stvari. Zato bih hteo da dopunim ono što sam u početku rekao o najvažnijim problemima kulture kod nas. Za mene su ti problemi prvo, reforma školstva uopšte u Srbiji, drugo, problem nepismenosti i treći — finansiranje. Normalno, sve se to može svesti pod jedno. To što je drug Majstorović rekao na početku da je pojam kulture osiromašen, da je potrebna revizija tog pojma, sve ovo što ću ja da kažem može se svesti pod to. Ja ću da iznesem nekoliko svojih opažanja o tome kako se mi borimo protiv toga, kako rešavamo ove probleme, i koji su načini koji ne valjaju. Ja za sada ne znam načine koji valjaju.

Tipičan primer kako se kod nas pokušavaju rešiti neki fundamentalni problemi u kulturi jeste akcija opišmenjavanja. Ne znam kome je moglo pasti na um da jedna emisija kao što je »TV bukvar« može da učini nešto u rešavanju toga problema. Zna se da nepismeni nemaju televizore i da oni ne mogu da gledaju ovaj program. A drugo, ne znam da li je iko od ljudi koji su gledali tu emisiju mogao da išta od toga nauči. To je divna emisija kao literarna emisija, kao televizijska emisija. Svi smo je gledali i bojim se da su je gledali najviše pismeni. Mi smo hteli tako da pomognemo, televizija kao jedan ogromni potencijal setila se da pomogne radnom narodu Srbije, da ga opismeni na jedan takav način.

Imam nekoliko primera kako se u pokušaju da se reformišu naše školstvo stalno vrtimo u jednom krugu. Mi svi govorimo da se ne može napraviti reforma univerziteta bez reforme srednjeg školstva, da se ne može napraviti reforma srednjeg školstva bez reforme osnovnog školstva. Međutim, uvek izgleda idemo odozgo. Od kako je na udaru univerzitet, odnosno od kako se o njemu najviše priča, i reforma univerziteta je postala najvažnija. Međutim, uzaludno je napraviti reformu univerziteta kada znamo da se na našim univerzitetima ne studira, jer onaj ko dođe iz srednje škole ne može sa svojim današnjim znanjem da bude student.

Drugo, na samom univerzitetu ima dosta loših pojava. Recimo, mene zbunjuje taj fenomen kako se vodi kadrovska politika. Studentima nije dato pravo, niti će im se verovatno za dugo dati,

da i oni odlučuju o prijemu nastavnika. Imamo mnogo primera na univerzitetima u Srbiji a ja ću se zadržati na primeru univerziteta u Novom Sadu, da nam se mladi kadrovi fabrikuju po sistemu koji ja zovem formiranje indigo naučnika. Asistenti kao jedan potencijal koji treba da menja univerzitet, u 90% slučajeva moraju da papagajišu svom profesoru. Na takav način stvaramo jednu novu elitu koja će, opet, kao i ova sadašnja, dovesti svoje asistente. Problem udžbenika mislim da je veoma važan. Na jednom univerzitetu uči se iz udžbenika isključivo profesora sa tog fakulteta i to će biti uvek tako dok se na jedan radikalna način to pitanje ne reši. Ali ne znam ko je onaj ko treba da odluči koji je udžbenik najbolji. Ja sam učio iz udžbenika profesora sa mog univerziteta. Neki su dobri, neki su loši. Mi smo morali da učimo po Fijamengu, mada nije na našem Univerzitetu, nismo mogli da učimo po Goričaru, ko odgovara po Goričaru pada na ispitu, itd.

Vojnović: Problem je u tome što su katedre monopolisane. Nije ostvarena ideja za koju se zalagao studentski pokret u Latinskoj Americi još 20-tih godina ovog veka, da se ostvare slobodne katedre, na kojima će predavati ljudi ne sa jednog univerziteta nego sa raznih univerziteta, iz javnosti, itd. i koji će tu moći da prezentiraju jedan pluralitet misli, metoda rada, itd. Na našem univerzitetu zaista postoji potpuna monopolizacija.

Vlajčić: Zato što postoji jedna srednjovekovna struktura nastave. Šefovi katedara sve držbe. Tragovi sličnog monopolizma se javljaju i u srednjoj školi. Pre mesec dana bio sam u Kraljevu i naišao sam na impozantan primer. Tamo postoji nastavnik srednje škole koji je napisao udžbenik istorije umetnosti i štampao ga u ediciji kraljevačkog »Oktobra«. Sada čitavo Kraljevo uči iz tog udžbenika, nezavisno od toga što postoje neki drugi udžbenici i što verovatno postoje i bolji. Ja neću da diskvalifikujem taj udžbenik. On je relativno pismeno napravljen, ali stvarno je paradoks ako bi svako Kraljevo, Niš ili Kragujevac, koji ima jednog ambicioznog profesora, počeo da uči iz svojih udžbenika, ukoliko bismo dotle otišli sa tom parcijalizacijom nastave i udžbenika.

Zubac: Pre mnogo godina Dimitrije Sergejev, valjda u »Našim temama« predlagao je seminarski način nastave i veoma dobro je obrazložio to. Međutim, koliko se sećam nijedan univerzitet te njegove ideje nije usvojio upravo zbog toga što ekskatedristički sistem odgovara ljudima koji su ekskatedristi, privilegovani. Jednostavno jednom velikom delu strukture profesora odgovara takav sistem koji je uvrežen. Međutim, mene muči nešto drugo. Mi na univerzitetima stvaramo humanističku inteligenciju

---

i zavaravamo se da nam sa univerziteta izlaze intelektualci, ljudi koji će predstavljati onu snagu koja treba da menja nešto u kulturi. Dakle, intelektualci treba da revalorizuju pojam kulture i pritom računamo pre svega na mlade ljude koji neće biti konformisti, koji će imati nove ideje i koji će te nove ideje sprovođiti. Ali mene interesuje jedno pitanje na koje ni sam ne znam da dam pravi odgovor: da li završeni studenti, čak i humanističkih nauka, da li ti studenti na bilo kojem fakultetu humanistički usmerenom izlaze sa univerziteta kao marksisti, ne orijentisani marksistički, nego sa jednim znanjem o marksističkoj filozofiji, samoupravnom društvu, o našim tendencijama, itd. To se ne predaje, izuzev na nekim fakultetima koji su za to direktno zainteresovani. Ja smatram da sve dotle dok studenti i uopšte mlada inteligencija nemaju neku svoju teorijsku potporu tu neće biti značajnije perspektive. Mislim na potrebu da svako od njih zna šta hoće, ne mislim tu na profesore, nego recimo na neke studente u Beogradu koji su postali lideri a koji kada čovek pokušava sa njima da govori, pokažu da malo znaju. Kada će uopšte u ovoj kulturi i da li će moći ti mladi ljudi na koje mi računamo, recimo te progresivne strukture iz junskih događaja, da li će oni moći da izmene ovakav sistem u kulturi kada i psihološki i iskustveno očigledno za to nisu spremni. Oni će se jednostavno po našem starom sistemu — svak za svojim poslom, svak za svojom stolicom, svak za svojim hlebom — uklopiti u ovakve strukture i u njih utopiti svoj nemir.

Ti, Trivo, govoriš o ovim društvenim merama. Ja isto mislim da tu moraju da postoje neka društvena merila, ali ne znam kako ti misliš da se ustanovi društveni regulativ.

Indić: Ja sam rekao u načelu kako zamišljam. Smatram da treba pružiti šansu svakome odnosno optimalnom broju ljudi koji može da se uključi u ovo odlučivanje, s tim da to bude javni i otvoren razgovor.

Ile: Šta to praktično znači kada je, na primer, reč o filmu?

Indić: To praktično znači da film, pre nego što ga pustimo u optičaj, može da gleda ko god hoće.

Zubac: A kako onda tražiti mišljenje anketom?

Indić: Možemo i anketom. Jednostavno anketiraš ljude, da vidimo šta misle. Jedan određen krug ljudi, koji su naimenovani, da vidimo šta oni misle.

To bi bilo dobro kad bi postojalo nešto slično i za izdavačku delatnost, a isto tako i za ostalo, uključujući i štampu, mislim da čovek može da pokrene svoj list, naravno snoseći i sve odgovornosti i poštujući zakone.

Može mi se reći da je to skupo i da oduzima vremena. Međutim, poznata je stvar da je svaka demokratija skupa, ali je nedemokratija uvek skuplja. Mislim da u takvim situacijama treba ići na najširu moguću javnu konsultaciju ili samoupravni dogovor.

Zubac: Nema maksimalne javnosti ako ti, recimo, zabraniš »Gledišta« i ne daš ljudima da ga pročitaju. Ili da idemo na »Student«. Bilo bi jako demokratski da čitaoci »Studenta« odluče o tome da li je neki broj trebalo da izađe ili ne.

Indić: Bilo bi najidealnije da imamo tzv. združnu štampu, da predstavnici čitalaca odnosno potrošača budu ti koji odlučuju. To je ideja ne samo socijalizma, nego uopšte ideja participativne demokratije, demokratije sa učešćem, to je na kraju krajeva i Marksova ideja da se pruži mogućnost ljudima da učestvuju u vršenju društvenih poslova. Bilo bi idealno kada bi se o »Studentu« izjašnjavali i studenti, da idemo od fakulteta do fakulteta pa ako treba i da glasamo, a ne samo da odlučuje jedno telo, recimo redakcija. Ja mislim da je neopravdano dati toliko poverenja bilo kojoj redakciji, jer jedna redakcija može isto tako da projektuje i neke svoje parcijalne interese. To treba da bude i savet i redakcija a isto tako i čitaoci, i stručna kvalifikovana javnost. Recimo da čovek sedne, ako je pogođen, pa da napiše: drugovi, ja mislim tako i tako, spor je u tome i tome, pa da se to štampa i onda ćemo i mi imati prilike da čujemo argumente za i protiv.

Popov: Treba videti koje su to novine koje ustupaju prostor za odgovor na ono što one pišu, bez propratnog komentara. Obično redakcije kada im neko pošalje kritiku, odmah to proprate nekim svojim tekstom, kao — evo, mi to objavljujemo, ali ovo je bez veze.

Zubac: Meni se čini da smo, boreći se za pravo na dijalog, godinama ulazili u jednu mutljivinu: pravili smo društvo oslobođenih foruma a ne oslobođenih ličnosti. Tako se nije znalo kada forum reaguje na jednu stvar a kada pojedinac. Nismo razvili i legalizovali mogućnost da čovek sâm po sebi kao deo foruma, partije, kao deo svesti istupi slobodno i da snosi odgovornost za to. Nema prave slobode dijaloga bez slobode dijaloga ličnosti. Dok se ne omogući ravnopravni dijalog između jednog prokazanog čoveka i jednog čoveka koji ga prokazuje na istim pozicijama nema prave slobode. Kod nas ide na to mada ne znam dokle će stići. Ja bih voleo da stigne do onoga što je idealno i verovatno će i doći do toga.

Vojnović: Mi diskutujemo o tome kako rešiti dihotomiju između intervencije koja je u političkom, državnom obliku, i jedne socijalne

intervencije koja pre svega predstavlja oblik kritičke svesti. Mislim da se razrešenje može naći u neprekidnoj interakciji, u jednom sukobu između društva i socijalnih organa koji imaju politički oblik. Taj permanentni referendum koji bi bio neprekidna mogućnost kritike ne može i ne treba da se shvati u jednom apsolutnom smislu, jer granice takvog jednog kritičkog angažovanja društva zaista postoje. Ta intervencija društva treba, po mome mišljenju, da ide dotle dok ne onemogućava i ne negira slobodu drugih delova društva kao i slobodu pojedinaca. Sloboda jedne socijalne intervencije treba da bude ograničena slobodom ostalih subjekata. Socijalne intervencije koje se u političkom obliku vrše treba da nose u sebi sve više solidarističke elemente a ne elemente dominacije. Taj deo ne treba da se izdvoji iznad društva, već da se neprekidno socijalizuje. To je jedan od puteva za rešavanje dihotomije između društvene i političke intervencije.

Z u b a c: Kako ti razlikuješ društvenu i političku intervenciju?

V o j n o v i ć: Politička intervencija je ona koju vrše politički organi, a socijalna intervencija je intervencija javnosti.

P o p o v: Duhovna i politička interakcija imaju, čini mi se, neke značajne razlike. Politička interakcija je manje interakcija nego duhovna, utoliko ukoliko svako hoće u njoj onog drugog da prevale na svoju poziciju, odričući mu pravo na svoj stav, svoje mišljenje. Tu se gubi iz vida bilo kakva dobra strana onoga ko se kritikuje, dok se u jednoj kulturnoj, duhovnoj interakciji ljudi ponašaju sa nekih širih stanovišta svesni toga, da ne poseduju definitivnu istinu. I uopšte povodom pojma istine hteo bih da primetim da u raznim dijalozima, naročito ovim političkim koji su kod nas ipak najživlji, što je opet određeni simptom stanja naše kulture, retko se pominje termin istina. Najčešće se govori »jednostranost pozicije« i slično. Ako je svrha dijaloga put ka istini, stalno traganje za istinom, onda me čudi zašto se taj termin »istina« uopšte ne upotrebljava, zašto nije u opticaju. Jer verovatno bi onda situacija bila nešto drukčija i verovatno bi ti dijalozi izgledali malo drukčiji, a ne bi se kretali u militantnom vidu kako se obično kreću i što karakteriše većinu učesnika u tim i takvim dijalozima koji se onda shodno svemu tome teško i mogu nazvati dijalozima.

I n đ i ć: Ja mislim da ovaj razgovor više ne treba da vodimo u tom pravcu odnosa politike i kulture, jer se taj odnos razrešuje kako socijalizacijom politike tako i socijalizacijom kulture i, što bi rekao Gramši, između dobrog političara i autentičnog kulturnog radnika nema nikakve razlike.

Vlačić: Hteo bih da nešto kažem o tome kako se u ovom trenutku naše društvo određuje prema knjizi kao duhovnoj vrednosti i kao elementu duhovne akcije, i s druge strane kako izdavačka delatnost u ovom trenutku izgleda, odnosno gde su njene »slepe mrlje« i na čemu ona zasniva svoje pozicije. Samo da spomenem da smo u obračunu sa administrativnim konceptom kulturne politike došli do jednog negativnog određenja kulturne politike. Kad kažem mi, mislim na sve ono što se poslednjih godina odvijalo u publicističkim radovima, u teorijskim radovima, u sferi javnog dijaloga. Pretežno se išlo na to negativno određivanje, na ono što bi moralo da bude prevaziđeno i što u ovom trenutku predstavlja kočnicu kulturne akcije.

Međutim, za razliku od tog administrativnog koncepta kulturne politike, još uvek nismo uspeali da dovoljno sistematski, da teorijski fundirano konstituišemo neki novi model kulturne politike koji bi odgovarao osnovnim postulatima samoupravnog društva. Mi smo, recimo, uspeali da prokažemo koncepciju kulture kao sektora društvene delatnosti u jednoj zajednici. Međutim, u novim uslovima, kada pokušavamo da uspostavimo nove samoupravne odnose, kad pokušavamo da kulturu oslobodimo administrativnih stega, još uvek kulturu zadržavamo na nekim odrednicama koje su odrednice sektora, znači nečega što je oblast, gde se neke vrednosti same po sebi kodifikuju i usklađuju i gde one moraju da ostanu, zahvaljujući, i tu dolazimo do onoga o čemu je Majstorović na početku govorio, institucijama koje treba da budu glavne uzdanice. Tako se dolazi do onog bauka institucionalizma koji u stvari još uvek predstavlja najveću kočnicu u savremenoj kulturnoj politici i kulturnoj akciji.

Dakle, podvlačim da smo se mi uglavnom negativno odredili. Ali novi koncept kulturne politike zahteva nešto drugo. Kad je o institucijama reč, mi još uvek nismo uspeali da ostvarimo ono najosnovnije što godinama proklamujemo, a to je da institucije budu podržavane i finansirane zahvaljujući ne programima koji su deklarirani nego programima koji su realizovani ili koji su u izvesnom vidu realizacije. Još uvek institucije zahvaljuju svoje postojanje i materijalnu podršku društva tradiciji dugogodišnjeg postojanja, nekim dobrim poslovnim i političkim odnosima koje rukovodioci tih institucija održavaju sa izvesnim forumima, sa izvesnim političkim telima.

Ja bih mogao da navedem niz ilustracija koje bi pokazale kako se ovaj loš vid institucionalizma prelama u našoj kulturnoj sredini. Mi imamo naučne institucije, imamo izdavačka preduzeća koja godinama ništa dobro nisu uradila, a samo zahvaljujući jednom oduživanju tradiciji

tog postojanja oni i dalje dobijaju i materijalnu podršku i obezbeđuju svoj materijalni opstanak. Prvo bih rekao nešto o knjizi. U našem društvu mi smo knjigu stavili na jedno postolje, ona je ukras, ona je ornament. Knjiga je u jednom građanskom ophođenju, predmet koji ima dosta zavidan status, naravno samo u onom građanskom prevaziđenom smislu. Međutim, upravo zahvaljujući nerešenoj izdavačkoj delatnosti do te knjige (a ja ne mislim samo na knjigu kao nosioca lepe književnosti ili teorijske literature, nego na knjigu kao dokument duhovne delatnosti, kao dokument o ljudskom iskustvu u oblasti nauke i tehnike, pa i literature i filozofije) naše društvo još uvek nije omogućilo pristup radnim ljudima sa prosečnim primanjima.

Ovo zvuči malo demagoški i parolaški. Međutim, zahvaljujući nerešenoj izdavačkoj situaciji, naša knjiga je, na primer, potpuno odvojena od onoga što se zove domaći pisac. Mi imamo izdavačka preduzeća koja godinama ne izdaju nijednog domaćeg pisca, i to ne mislim samo na domaće beletriste nego i na ostale oblasti domaće literature.

Jevtić: Koje je to preduzeće, recimo u Srbiji, koje ne izdaje domaću knjigu?

Vlajčić: Da ne nabrajam tzv. manje izdavače: u poslednje dve godine Izdavačko preduzeće »Kultura« izdalo je ponovljena izdanja knjiga Vuka Pavićevića — »Uvod u etiku« i knjige Veljka Koraća — »Marks i sociologija«, a da je recimo u svim svojim sociološkim i filozofskim izdanjima možda izdalo još jednog ili dva pisca. Ništa više od toga.

Jevtić: Nisi uzeo dobar primer. I to preduzeće iako nije dovoljno stabilizovano izdalo je više domaćih autora, istina ne iz beletristike.

Vlajčić: Sad ću doći do toga zašto preduzeće tako posluje. Recimo, Preduzeće »Minerva« koje je u poslednje vreme izdalo nekoliko dobrih knjiga, godinama nije izdalo nijednog domaćeg pisca. Ne mislim na domaćeg pisca beletristu, nego upravo hoću da kažem da je delo domaćeg pisca i ono što je ostalo od Rudera Boškovića.

Zubac: Za poslednje tri godine »Bratstvo i jedinstvo« u Novom Sadu izdalo je Vladu Stojšina.

Vlajčić: Ipak, da ne idemo na licitiranje. Reč je o jednoj opštejugoslovenskoj situaciji izdavačkih kuća, a pokazalo bi se da je u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini situacija još gora.

Jevtić: Godišnje se izda 3.000 naslova domaćih pisaca. Ko to izdaje?

Vlajčić: Prvo da pogledamo malo kakva je struktura tih naslova. Cifra je dosta imponantna, međutim, tu ulaze sve moguće političke i socio-

loške brošure koje izdaju radnički univerziteti, tu ulaze svi školski pisci, i ponovljeni.

Jevtić: Ja slučajno poznajem situaciju. Sa pravom je ovde konstatovano da se marksistička literatura na našem jezičkom području malo izdaje, zatim knjige iz urbanizma, industrije, privrede, itd. Ali ti nisi precizan.

Vlajčić: Marksistička literatura je u poslednjim godinama potpuno u oseci. Mi smo tek sada dobili knjigu Marksovih »Ranih radova«. Međutim, ta knjiga košta 6.000 dinara a ja ne mogu da dam 6.000 dinara za jednu knjigu, ili bar to ne mogu suviše često.

Jevtić: Ponovo te podsećam na podatak da se godišnje objavi preko 8.000 domaćih naslova. Recimo »Prosveta« je za 10 dana izdala 100 knjiga.

Inđić: To nije dobar primer, »Prosveta« je preduzeće koje materijalno loše posluje. A zašto? Upravo zato što izdaje domaće pisce, enciklopedije, rečnike, kapitalna dela, gde se ti krediti ne obrću u onom roku koji banka traži.

Vlajčić: Kad sam govorio o knjizi, mislio sam na problem kako smo postavili izdavačka preduzeća. Sada ću o tome nešto reći. Od kako je uvedena privredna reforma čitavo vreme se insistira, a drug Ile zna bolje kako uspevamo, da izdavačka preduzeća postavimo tako da ekonomski rentabilno posluju, s tim da izvesna kapitalna izdanja, izvesne korisne kulturne edicije, književne i naučne, dotiramo i unapređujemo. To povremeno i radimo. Međutim, pre 3—4 meseca, posle nekih burnih reakcija u beogradskim izdavačkim krugovima, video sam intervju u »Ekspres politici« u kome je prisutni drug Eduard Ile sa žaljanjem konstatovao da su neki krediti koji su davani za dela od kapitalne važnosti utrošeni na neke druge stvari, ali da ih sada Republički fond ne može da traži nazad, jer je svestan činjenice da su izdavači u teškoj materijalnoj situaciji. To je samo posledica nečega to se godinama radi.

Zato sam pokušao na ukratko skiciram sadašnji profil naše izdavačke delatnosti. Država se otprilike ovako ponaša: mi ćemo neke kulturne programe vas izdavača potpomagati, a vi gledajte da materijalno održite ostalo. Međutim, u tom trenutku izdavačka preduzeća se ponašaju kao grupe građana koje ne mogu da ostvare ekspanziju izdavačke delatnosti ako se bave ozbiljnom izdavačkom delatnošću. Preduzeća se rukovode svojim materijalnim interesima i nastoje da održe onaj kadrovski sastav koji trenutno imaju, održavajući izvestan nivo minimalne izdavačke delatnosti.

I šta se dešava? Dešava se da oni opstaju na taj način što dobijaju novac za neka izdanja kapitalnih dela naše domaće književnosti. Međutim, u isto vreme javlja se niz veoma korisnih

izdavačkih inicijativa. Ja ću pomenuti neke od njih da biste znali na šta mislim. Mislim na biblioteku »Vidici«, mislim na biblioteku »Tribine mladih« iz Novog Sada koja je izdala pet knjiga, mislim na kraljevački časopis »20. oktobar« koji ima svoju biblioteku koja je veoma savesno rađena. Da ne ostanemo samo u našoj Republici, jer nema razloga kada je o ovakvim stvarima reč: imamo zagrebačku biblioteku »Razlog«, imamo splitsku biblioteku »Vidik« koja nije dobila ni dinar dotacije nego su urednici obilazili privredne organizacije Splita i sakupili nekih 7—8 miliona dinara. Imamo, najzad, primer skopske »Misle«.

Gde bi, po meni mogla da usledi društvena intervencija da se potpomogne izdavačka delatnost i da se ova institucionalizovana izdavačka delatnost na neki način hendi-kepira, da joj se ukaže na koji način može i jedino mora da bude stimulisana? Mislim da bi bilo veoma važno da fondovi povedu malo više računa o ovim novouspostavljenim izdavačkim inicijativama. Naravno da im ne dopuste da izdaju bilo šta, jer lako može da se desi da jedan krug ljudi koji tri godine izdaje knjige počne da se ponaša esnafski i kastinski. Veoma je važno da se ti novi izdavački prodori potpomognu, kako bi se izdavačka delatnost osetila na više strana. Mislim da je to razbijanje izdavačkog monopolizma ovog trenutka najvažnije kada se govori o izdavačkoj delatnosti.

A novih inicijativa ima i kod tzv. velikih izdavača. »Prosveta« je raspisala prošle godine konkurs za domaća književna dela. Na konkurs je stiglo 600 radova. Urednici su rekli — izdvojićemo radove i štampaćemo ih u sledećoj godini. Mladi pisci su rekli — daj bože da bude i za sledeće dve godine. Međutim, kasnije je direktor »Prosvete« Antonije Isaković izjavio: jeste, mi ćemo izdvojiti izvestan broj rukopisa, ali ne zna se kad će to biti objavljeno, jer mi to moramo da uključimo u izdavački program, pa ako u sledećoj godini Ivo Andrić, Branko Ćopić, Dobrica Ćosić slučajno donesu svoja dela koja imaju prioritet — ovo će čekati. To je u redu sa jednog nadistorijskog stanovišta. Međutim, čini mi se da je ovog trenutka bilo najvažnije pružiti punu podršku »Prosveti« i omogućiti joj da ona ta dela objavljuje van svog unapred fiksiranog izdavačkog programa, koji uzgred budi rečeno nije ni postojao, jer oni ga cele godine dopunjuju, menjaju neke stavke, tako da ono što na kraju godine izađe gotovo nema nikakve veze sa onim što je prvobitno zamišljeno.

Na taj način bi se i drugi izdavači osetili pobuđenim da raspišu slične konkurse i potpomognu izdavačku delatnost ove naše, ovog trenutka na-

stajuće književnosti, jer hteli to ili ne, taj dug oduživati moramo i ne možemo dozvoliti da ova vrata koja su zatvorena pred mladim piscima već tri godine budu i dalje zatvorena, i ne samo pred mladim piscima nego pred piscima uopšte.

Jevtić: Redakcija »Kulture« je dobro učinila što je pokrenula jednu ovakvu diskusiju u kojoj će moći da iznesu svoja mišljenja kako oni koji se bave teorijom tako i oni koji se bave praksom, kao i oni koji se bave i jednim i drugim. Ja ću izneti neka svoja zapažanja po cenu da se razlikuju od vaših, bar od većine onih koja su prethodno izneta.

Najpre želim da kažem — da sam ja optimista u pogledu našeg budućeg kulturnog razvoja, i da verujem da je naše kulturno sutra izvesno. Evo koji me razlozi na to navode. Prvo, u našoj današnjoj kulturnoj situaciji sve je očevidnije da se odgovornost za kulturni razvitak prenosi iz centra. Za razliku od pre deset godina kad je prisustvo umetnika bilo karakteristično samo za Beograd, Novi Sad, i delimično Prištinu, mi danas imamo nove kulturno organizovane sredine koje su spremne da se bore za autentičnu kulturu. Mislim da se, analizirajući aktuelnu kulturnu situaciju, gubi pomalo iz vida da kultura nije samo ono što se dešava u dva tri velika grada, nego su u kulturne aktivnosti uključene, i sve više se uključuju i mnoge druge sredine.

Drugo, po mom osećanju došlo je do bitne promene pozicije čoveka, što sa svoje strane podstiče kulturni razvoj. Ja ne delim Trivino mišljenje da je ovo vreme čoveka pasivizacije, mislim da se ovaj opšti sud ne odnosi na nas. Ako se vizija samoupravljanja realizuje, to će označavati stvaralačko aktiviranje svih članova zajednice na svim poljima. Osnovna ideja samoupravljanja je da pojedinca pretvori u kreatora političkih odnosa, da mu omogući da sâm izgrađuje svoju društvenu poziciju. Samoupravljanje je, dakle, antiteza pasivnosti jer podrazumeva aktivitet, svestrano društveno ostvarivanje individue. Ovaj psihološki momenat je već proizveo neka pozitivna dejstva kao što je, na primer kulturno buđenje i aktiviranje mnogih sredina, njihovo odbijanje da i dalje ostaju kulturna provincija, njihova želja da se i kulturno potvrđuju. Dalje činjenice koje podstiču moj relativni optimizam kad je u pitanju naš kulturni razvitak su sledeće: razmah nacionalnih kultura, bez obzira da li se radi o narodima ili o narodnostima, zatim novi odnos prema tradiciji, najzad ono od čega je možda trebalo da počnem — činjenica da se poslednjih godina dosta proširila materijalna osnova kulture, da su davanja za kulturu veća. U celini gledano, mogućnosti društva da

razvija kulturne inicijative su znatno povoljnije nego pre nekoliko godina. Osim države, da tako nazovem fondove i skupštine, koja je do nedavno bila isključivi finansijer, u zbiru kulturnog dinara pojavljuje se danas i mnogi drugi. Evo cifara koje mogu da ilustruju ovu značajnu promenu. U ukupnim davanjima za kulturu u Srbiji, sredstva fondova i skupština predstavljali su 32%, sredstava radnih i drugih organizacija 20%, a sredstva građana, tzv. lična kulturna potrošnja 50%. Ova promena me uverava da se na tom suženom, nedovoljno razvijenom kulturnom tržištu dešavaju neki lomovi u korist kulture, uverava me da su objektivno stvoreni uslovi da se kulturna potrošnja proširi.

U takvoj situaciji, ja se slažem sa drugom Vlačićem da je teško odrediti rang listu zadataka zapravo, odrediti tri prioriteta zadatka, kako sugerira poziv redakcije. Ali za mene ti su prioriteta, uslovno označeni, pre svega socijalizacija kulture, zatim kulturno buđenje i aktiviranje radničke klase i, treće, kulturna organizovanost, ne organizacija u bukvalnom smislu koja podrazumeva organizaciono-finansijsko i materijalno poslovanje, ili tehničku stranu, nego organizovanost koja podrazumeva savremene metode rada, odgovarajući profil kadrova i nove progresivne ideje i inicijative, organizovanost, dakle, koja ističe potrebu preispitivanja, potrebu novog sa držinskog opredeljivanja pojedinih ustanova. A sada ću ukratko da obrazložim ovaj svoj izbor. Mi svi insistiramo na autentičnoj kulturi, ali mi moramo da budemo svesni toga koliko je ofanziva kulturne konfekcije. Najefikasniji način da se to stanje prevaziđe je — obrazovanje, sistematsko uzgajanje i širenje kulturnih navika. Međutim, kod nas postoji neshvatljiva podvojenost kulture i obrazovanja, jedno gotovo ratničko stanje između sektora kulture i sektora obrazovanja, što doprinosi da u našim uslovima kulturno obrazovanje kao pojam ne postoji, kao praksa još manje, i da se obrazovanje smatra toliko dalekim od kulture da se koji put kontakti između kulture i privrede ostvaruju brže i šire nego između dve programske bliške i srodne oblasti — kulture i obrazovanja.

Kada govorim o autentičnoj kulturi i o potrebi njene veće ekspanzije, moram da kažem da sam svestan da je šund, i ono što podrazumevamo pod tom neodređenom magičnom reči kojom inače često operišemo, sve jači i sve popularniji. Prošle godine šund produkcija je dostigla rekord — osamnaest miliona tiraža tzv. šund literature. Međutim, to ne bi bilo toliko zabrinjavajuće kada bi isti toliki, ili bar približan, bio tiraž druge literature koja bi se masovno prodavala i čitala kao što je to slučaj sa šund literaturom.

Pokušaji suprotstavljanja šundu džepnom knjigom nisu uspeli. »Reč i misao« se prodaje u znat-

no manjem obimu iako su knjige ove biblioteke po ceni ravne produktima šunda. Propaganda knjiga nam je konzervativna i nesavremena, kod nas se propagira knjiga uopšte a ne konkretna knjiga. Uopšte propaganda kulture kod nas je tek u povelju i ne postiže nikakve efekte, čak ni one koji bi bili kakav takav ekvivalent materijalnim ulaganjima. Ja, recimo, ne mogu da shvatim zašto pisci tzv. ozbiljne literature odbijaju da objavljuju svoje knjige u džepnim kolekcijama, čak pojedine i u biblioteci »Reč i misao«. To znači da odnos društva prema knjizi treba proširiti i na odnos autora prema knjizi. Pojedini pisci su za književne susrete sa publikom u toku dana, ako su tri susreta sa publikom u toku dana, tražili i po 60.000 dinara, čime su praktično onemogućili svaku propagandu knjige. Slično se ponašaju i neka udruženja. To je jedan cehovski odnos koji ne doprinosi afirmaciji umetničkog rezultata i vrednosti, to je svojevrsni monopol, ranije zasnovan na estetičkim podeljenostima a sada na institucionalnoj podeljivosti, koji je u celoj stvari najvažniji.

Da ne bih ispao duži od drugih, neću obrazlagati ostala dva kulturna zadatka koji su po mom mišljenju, takođe, od bitnog značaja — a to je učešće radnika u kulturnim aktivnostima i organizovanost kulture u našoj Republici. Ograničiću se na to da učinim samo još jednu napomenu. Smatram da je poslednji trenutak da se, kada je reč o kulturnoj politici, u pomoć dovede nauka koja bi sistematskim i svestranim ispitivanjem kulturnih prilika, označila moguću organizovanost kulturnog života i, uzimajući u obzir različite uslove u pojedinim sredinama, označila modele i metode aktivnosti, preko kojih bi ostvarili neke od ovih kulturnih ciljeva. Ja ću da navedem primer Zaječara gde je formirano međuopštinsko pozorište. Prvi put u Jugoslaviji dve opštine formiraju jedno pozorište, prvi put dobijamo jednu instituciju koja potpuno izlazi iz naše teritorijalne i organizaciono-finansijske šeme. Ali moramo da kažemo da je to postignuto jednom društvenom akcijom. Najpre je postojala ideja da Bor formira svoje pozorište. Bor hoće da zadrži intelektualce, njemu je potreban razvijen kulturni život, njemu je potrebno pozorište. On ima inženjere, neće da ih izgubi i zato su u Boru naumili da formiraju svoje pozorište, iako nadmak Bora, na odstojanju od samo 30 kilometara modernog asfaltnog puta, postoji jedno pozorište koje je u relacijama prema pozorištima u unutrašnjosti dosta pristojno. To pozorište može uz materijalno angažovanje da se razvije u ustanovu koja bi bez teškoća programski pokrivala ne samo Bor i ne samo Zaječar, nego mnogo šire područje — Negotin, Majdanpek itd. Dalji primer je, recimo, dom kulture u Novoj Varoši, jedno izuzetno lepo zdanje u koje

će se useliti sve što mi podrazumevamo u širem smislu pod kulturom. Ja mogu da navedem još ovakvih primera koji pokazuju da državni dinar nije više osnovni dinar koji pokreće kulturnu akciju. U opštini Malo Crniće, na primer, grade se u ovom trenutku tri doma kulture, za koje je opština dala svega 5 miliona, a ostalo su dale radne organizacije i građani. Mogu da navođem primer opština Petrovac na Mlavi koja ima 32 sela od kojih 31 ima dom kulture, popravljen, izgrađen ili adaptiran posle rata itd.

Ali mi imamo isto tako u Srbiji opština i sredina u kojima nema gotovo nikakvih kulturnih objekata. Postoji jedna opština u Srbiji, zove se Doljevac, koja nema ni biblioteke, ni knjiga, ni bioskopa, ni amaterskog društva, koja ima simboličan broj televizijskih prijemnika. Ona nije jedina. Ali istovremeno moram da kažem da je sve manje Doljevaca a sve više Malih Crnića i Petrovaca. Preobražaj koji je delimično u toku u kome se decentralizuje kulturna odgovornost, podstiče u meni osećanje da je kulturno sutra kod nas izvesno, ali uz svestranu organizovanost svih nas, uz jednu udruženu volju, uz smišljenu i dugoročnu aktivnost. Ovo sam govorio imajući u vidu da je nezadovoljstvo sadašnjim stanjem u kulturi razumljivo i zbog činjenica kao što je Doljevac i mnogih drugih. Ali ja sam uveren da to nezadovoljstvo, ako bi se ostalo samo na njemu, ne bi doprinelo duhovnom napretku a verujem da svaki intelektualac, svaki član ovog društva želi da kultura u svom najširem smislu i u svim svojim oblicima i izrazima napreduje.

Vlačić: Mogu li da postavim jedno pitanje. Kakvu mogućnost vidiš da se biblioteke finansijski i materijalno osamostale. Jer ja znam za onu akciju vaše Zajednice u kojoj ste u saradnji sa izdavačima ostvarili promet knjiga od 400 miliona dinara. Međutim, čuo sam da su izdavači tu vašu akciju pomalo kompromitovali time što su progurali u biblioteke neka izdanja koja inače tim bibliotekama ne pripadaju.

Jevtić: Ti već drugi put u toku ovih razgovora upotrebljavaš netačan i proizvoljan podatak o toj našoj akciji. Neki izdavači su možda pokušali da kompromituju akciju, ali to nisu uspeali. Svako izdavačko preduzeće koje je htelo da se uključi u tu našu akciju stavilo je na raspolaganje sve knjige koje ima, na pr. »Nolit« od Spomenice Narodnom pozorištu do knjiga koje je dobilo u nasleđe od »Kosmosa«. A drugo, biblioteke su dobile katalog na raspolaganje i one su same vršile izbor knjiga.

Biblioteke su inače same vršile izbor onih knjiga koje su njima potrebne. Tih 400 miliona koji nisu za potcenjivanje, jer su angažovani ne iz redovnih sredstava biblioteka, nego uglavnom iz vanrednih sredstava opština, fondova, radnih organizacija, iz ličnih doprinosa itd., predstav-

---

ljaju više nego što biblioteke u Srbiji kupe knjiga za godinu dana.

Sada ću preći na tvoje drugo pitanje. Kako ja vidim mogućnost povećanja sredstava za knjige? Prvo, mislim da bi bilo red da Srbija kao Republika odluči da određene najvrednije knjige bez kojih jedna biblioteka ne može, moraju biti u svakoj javnoj biblioteci. Kako? Evo kako ja to zamišljam. Izišla je, recimo, jedna antologija poezije koja košta 6.000 din. Mi možemo da se dogovorimo da tu cenu u troje prelomimo. Fond da dâ 2.000, biblioteka ili opština 2.000 i izdavač 2.000. To je jedna od mogućnosti. Druga mogućnost je da se očekivano povećanje sredstava koje treba da dobiju zajednice kulture ne koriste, npr., za finansiranje i dotiranje narodne muzike, već da se postižu pravi kulturni efekti. Ako se u Srbiji u 50 opština, kako je pokazala jedna naša skorašnja anketa, dotira narodna muzika, a pri tome nema sredstava za kupovinu knjiga, to nije znak da nema sredstava, nego da nema u tim sredinama pravilnog i realnog odnosa prema kulturnim vrednostima.

Treće, književna kritika. Posle Mihizovog prikaza Desankine knjige »Tražim pomilovanje«, u beogradskim knjižarama za tri dana je prodato sve što je bilo na skladištu. Posle njegovog prikaza knjige Zorana Petrovića — Selo Sakule, isti se slučaj ponovio. A mi smo ustanovili jednu nagradu, nagradu »Milan Bogdanović« koja treba da afirmiše takvu komunikativnu kritiku, i to je jedna od šansi.

Vojnović: Rekao bih, nekoliko reči o problemima omladinske kulture i problemima vaspitanja mladih. U poslednje vreme posebno me zabrinjavaju dve stvari. Prvo, to je ogromni prodor kroz raznovrsne publikacije, kroz literaturu, kroz film, trivijalnih sadržaja, koji se nude mladoj generaciji i koje ona prihvata i čiji je ona veliki konzument. U tim publikacijama, u literaturi i raznovrsnim revijama koje se izdaju, ustvari tretiraju se ozbiljna pitanja, problemi koji veoma tište i zaokupljaju jednog čoveka koji sazreva, mlade ljude koji žele odgovore i koji ustvari žude za vrednostima, za smislom ljubavi, za smislom međuljudskih odnosa, žude za prijateljstvom, i za punim životom. Mislim da je to zaista jedna od suštinskih karakteristika mladog čoveka koji, ne nalazeći potpune odgovore u porodici, zatim u školi, preko literature i sredstava masovnih komunikacija pokušavaju da nađu odgovore na ta pitanja na drugim mestima, u ovim publikacijama u kojima se, ustvari na jedan banalan način, tretiraju ta ozbiljna pitanja, tretiraju se na jedan izopačen, bolestan način, gde se ustvari daje jedna patologija tih fenomena. Umesto zdravog ljudskog odnosa, daje se njegova patologija. A to ima dalekosežne posledice na vaspitanje mladih ljudi.

Mislim da mi još nismo dovoljno sagledali te posledice koje u toj ranoj socijalizaciji imaju zabavna štampa, raznovrsni magazini, publikacije, određeni filmovi. Mi kao društvo još nismo dovoljno analizirali tu pojavu i nismo se dovoljno organizovali i preduzeli korektivne mere, organizovali društvenu intervenciju koja bi amortizovala ili bar smanjila negativni uticaj tih pojava.

Na drugoj strani, to je prodor religije u poslednje vreme i u našoj Republici, a do koga je prvo došlo u Hrvatskoj i Sloveniji.

Vlačić: Misliš li na delovanje crkve ili na religiju?

Vojnović: Mislim upravo na delovanje crkve i delovanje različitih crkvenih publikacija. Ja nemam sada spremne podatke, ali nepobitna je činjenica da je crkva zaista u jednoj idejnoj ofanzivi. Kakve to ima posledice na idejno i ljudsko sazrevanje mladih ljudi, mislim da ne treba posebno dokazivati.

Omladina oseća nedostatak socijalizacije i na planu integralnog ljudskog življenja. Čini mi se da je ta žeđ za socijalizacijom koju ona fiktivno postiže kroz te trivijalne sadržaje izraz nedostatka jednog integralnog življenja, integralne ljudske komunikacije, jer problem usamljenosti, problem tih pukotina koje postoje u međuljudskim komunikacijama mislim da je zaista jako izražen. To je isto tako jedno područje koje nije istraženo. Pojedine informacije, razgovori sa studentima, sa mladim učenicima i radnicima, pokazuju da zaista postoji i da je veoma izražen nedostatak komunikacije koja bi omogućila čoveku da živi kroz druge i sa drugima, i da to stvara osećanje izgubljenosti, osećanje nemogućnosti da se čovek pronađe. Ja sam čitao, recimo, stenograme nekih dijaloga koji su vođeni na susretima studenata u Knjaževcu prošle godine. Tu su učenici kao suštinski problem razgovora postavili problem izgubljenosti u velikom gradu, osećaj neprihvaćenosti, nedostatak socijalizacije. Ta žudnja za socijalizacijom je neverovatno izražena kod mladih ljudi. Ona je možda jedna od najbitnijih karakteristika omladine, taj osećaj neprihvaćenosti, odsustva podrške, nedostatak saveta, pravog puta, vrednosti, smisla. Funkcija kulture je da mladim ljudima pomogne da odgovore na ta pitanja, a mislim da je to isuviše zapostavljeno i da se mladi ljudi tretiraju gotovo isključivo kao stranci, kao završene ličnosti. Mlad čovek je u procesu sazrevanja, stalno pred novim pitanjima, stalno radoznao, on traži odgovore i treba ga shvatiti u razvoju a ne kao konačnu ličnost. Mislim da su zato zadaci kulturne politike u odnosu na omladinu specifični i da zahtevaju posebnu osetljivost.

Canić: Ja sam podstaknut nešto da kažem, mada je moje interesovanje za probleme kulture donekle hendikepirano pravcima razgovora.

Sa ovim što je malopre rečeno potpuno se slažem i hteo bih da to povežem sa vašim izlaganjem, družu Jevtiću, sa onim činjenicama kojima vi pothranjujete svoj optimizam. Ja taj optimizam ne delim u toj meri. Pre svega, uopšte ne sumnjam u statističke podatke, s tom razlikom što vi nemate dovoljno vremena da na određen način njih interpretirate, da vidimo šta iza toga stoji. Međutim, smatram da je taj vaš optimizam na neki način suviše organizacijski, da je proistekao iz nekih organizacijskih odluka, koje s obzirom da ja kulturu nešto šire shvatam, ne mogu da tumačim na vaš način. Konkretno jedno pitanje, koje je možda prozaično — da li Vi imate podatak da je izgradnja Doma kulture u Novoj Varoši doprinela da ljudi štede pare pa da grade kupatila u svom stanu! Da li imate podatak o tome da je to što je izgrađen dom kulture doprinelo da se možda manje čita neka literatura koju mi ovde tretiramo kao šund? Vi ste rekli da je porez na šund nešto dobro. U neku ruku jeste dobro, to je jedna organizacijska mera koja može da poskupi šund literaturu i da je tako hendikepira. Međutim, mene interesuje šta je sa tim vrednostima koje se iz toga šunda interiorizuju, šta taj porez znači za kulturu u jednom širem smislu. Rekli ste to znači uzimanje 12,5% i pomaganje nekih autentičnih kulturnih vrednosti. U redu je, pomožimo ih sa 12,5% ili sa 14,5% iz bilo kojih sredstava, ali šta ćemo sa prividnim vrednostima, da li će taj porez uništiti te prividne vrednosti prema kojima ljudi, nažalost, kako pokazuje procvat ove literature, imaju sklonost i u sebi ih nose.

Vlajčić: Neće ih uništiti; ko bi mogao da ih uništi?

Jokić: Ja sam samo hteo da skrenem pažnju na jedno pitanje. Čini mi se da se svi ovi razgovori moraju dovesti u jednu uzročnu-posledičnu vezu sa nečim što bih ja označio kao kulturno-psihološka situacija vremena i prostora. Baš ovo kako smo o svim ovim pitanjima razgovarali pokazuje da se ipak moramo vratiti nekim fundamentalnim pitanjima kao što su mogućnosti svake kulture i kulture uopšte. Taj sveobuhvatni fundus jednog življenja ne smemo prevideti ni u kakvim razgovorima, pa makar oni bili i tako strogo prakticistički kakav je jedan deo razgovora večeras bio.

Pitanje je zapravo kako se apercepira jedna kultura. Hteo bih da objasnim ovo što sam nazvao kulturno-psihološkom konstelacijom vremena i prostora. Kako neko društvo apercepira kulturu, ono se zapravo tako i odnosi prema toj kulturi i mi ne možemo od toga društva da tražimo ništa više od onoga kako ono samo na tu kulturu

gleda. Ta kulturno-psihološka situacija je jedan skup međuodnosa u sveobuhvatnoj celini društva. Naime, da li je jedna nacija psihološki zrela da menja, da stvara, a opet znamo da je ona zrela i može da menja i da stvara samo ukoliko shvata, zapravo ukoliko je psihološki u onom pravom smislu zdrava, tj. ukoliko su ta saznanja o granicama njenih mogućnosti i stvarna saznanja...

Vlačić: Nije mi jasno šta to znači »psihološki zdrava nacija«. Šta bi značilo onda psihološki nezdrava nacija?

Jokić: Ovo upotrebljavam u najširem smislu, mislim na naciju koja ima svest o svojim granicama, svojim mogućnostima i svom istorijskom trenutku.

Problem kulturno-psihološke situacije u daljem planu postavlja pitanje mogućnosti sistema kulture: da li se jedna kultura formira kao jedan sistem, možda kao i logika jedne istorije, kao logika nečega postojećeg — ili ne. Dalje, to se nadovezuje na pitanje organizacije te kulture i mogućnosti ostvarivanja programa. Jer, postavljanje programa je uvek na jednoj apstraktnoj liniji i uvek u jednom vakuumu ukoliko ti programi ne sadrže u sebi mogućnost za njihovo ostvarivanje i sprovođenje.

Ta naša psihološko-kulturna konstatacija proizvodi posledice o kojima smo večeras govorili pre svega zbog toga što je ona još uvek prilično provincijalna, prilično patrijarhalna, prilično programistička. I ako je ona u svim značenjima takva, onda ona svakako ne može ni da se ostvari. Evo jednog konkretnog primera. Triva, a i ostali, govorili su o izdavačkim savetima, o tome da tu postoji neka ograničenost, da postoji problem izdavačkih organa koji nisu dovoljno samoupravni organi. Međutim, ja mislim da stvar nije u svim mogućim odnosima u samoupravljanju, nego baš u ovome o čemu ja govorim, u kulturno-psihološkoj konstelaciji. Naime, izdavači objave sve planove i programe i tu je javnost obezbeđena. To znači da praktično svaki onaj ko oseća potrebu da nešto kaže i ko misli da mu reč nešto znači, može te izdavačke planove i programe podvrći javnoj kritici. Znači on se svojom javnom kritikom i izjašnjavanjem automatski uključuje u stvaranje programa i plana. Može li se onda prihvatiti teza da je problem izdavačkih delatnosti — problem javnosti njihovog rada? Ja mislim da ne može. Hteo bih samo da skrenem pažnju na problem odgovornosti i kvalifikovanosti. Naime, govori se o jednom opštem prisustvu — svi, svugde i o svačemu. Ja sam se setio sad nečega što je Hegel na nekoliko mesta rekao. Naime, svakome je jasno, i niko se ne spori o tome, da je za pravljenje cipela potrebno tri godine zanata, a nije jasno da o svemu ne može svako da odlučuje i na svim ni-

---

voima podjednako kvalifikovano. Možda ću sad ovde ispasti malo konzervativan. Zubac je postavio pitanje zašto studenti ne učestvuju u izboru redovnih profesora. To je stvarno dobra ideja, ali ne verujem da bi taj princip išta značajnog doneo u pogledu stvaranja nečeg izuzetnog u nauci, kao što ne može doneti jedan formalno demokratski princip, jer čovek koji je došao na univerzitet da nauči od nekoga ko poseduje veće znanje ne može da ocenjuje onog od koga on uči. Znam kako se mnoge titule dobijaju, ali ja o tome ne diskutujem, ja govorim o jednoj čistoj situaciji, o situaciji gde su stvari normalne.

Majstorović: Mene interesuje kako se stvarna ta svest o kojoj je govorio Jokić, kako naša sredina stiče saznanja o svojim odgovornostima? Najvažniji faktor u formiranju te svesti u kulturi je inteligencija, međutim, njena sopstvena svest je interiorizovana, ona nije javna svest jer se ispoljava uglavnom u zatvorenom krugu. Intelektualci imaju osećanje da slušaju sami sebe i da društvo ne haje mnogo za njihovu spoznaju problema koja ostaje bez šireg odjeka. Društvo opet, sa svoje strane, ima utisak da se oni zatvaraju u sebe i da su skloni da svoj stav određuju pretežno prema svojim užim interesima. Ovaj nesporazum izgleda da se produbljuje, ali ja sada u to ne želim da ulazim.

Ono što nas u ovom slučaju pre svega interesuje, to je pitanje da li kritičko saznanje o našim kulturnim stanjima, one istine o našem društvu o kojima je govorio Popov a koje su elementi javne svesti mogu da budu van ovih momenata? Ja mislim da ne mogu, tj. da se ovi momenti direktno reflektuju na našu spoznaju i formulisanje društvenih i kulturnih zadataka, i da oni hendikepiraju kritički pristup koji je neophodan. Zbog suprotstavljanja pojedinih sfera, na primer kulture i politike, do kojih ponekad dolazi, kao i stava samoodbrane, slabi unutrašnja kritika ili »samokritika« koja je važan element kritičke svesti. Naša saznanja o problemima društva ostaju zato parcijalna i nedovoljno objektivizirana u širokoj i demokratskoj izmenjivosti mišljenja; grupe i pojedinci doživljavaju razgovore i otvaranje problema u njihovom »sektoru« kao otkrivanje intimnih slabosti koje treba da ostanu unutrašnja stvar. Reč samokritika na kojoj se nekada insistiralo neprimetno je nestala iz optičaja. Iz nekih razloga »samokritika« ni u kulturi nije razvijena, tj. unutrašnja kritička svest, što ima za posledicu činjenicu da među kulturnim radnicima i umetnicima nema dubljih saznanja i radikalnijih, reformatorskih ideja kad je reč o daljem kulturnom razvoju. Ideje o promenama i neophodnosti transformisanja društva i u skladu sa tim i transformisanja kulturnih i umetničkih institucija i njihovih metoda rada dolaze u većini slučajeva spolja, iz sfere

---

politike. Zato se ove ideje primaju sa otporom i kao reakcija na njih, kao jedna vrsta samoodbrane, javlja se stav koji izražava težnju da se održi status quo.

Nisam ovim želeo da kažem da kritika ne može da opstane, ona je — kao što je poznato — sada otvorenija nego ranije, nego da je ona još uvek dosta jednostrana. To je kritika uglavnom prema spolja, prema društvu gde je jedino radikalna, a vrlo izuzetno interna kritika. Očigledno je, međutim, da kritička svest i samospoznaja ne mogu da budu potpuni ako ne spajaju u sebi oba ova elementa: i »spoljnu« i »unutrašnju« kritiku.

Jevtić: Nagovestio si u početku da ćeš označiti najvažnije kulturne zadatke kako ih ti vidiš...

Majstorović: Ne znam da li kao domaćin ne uzurpiram suviše pravo da govorim. Ali pošto se niko ne javlja za reč... Po mome mišljenju najvažniji perspektivni zadaci našeg kulturnog razvoja su: a) opšte i kulturno emancipovanje radnika, b) emancipovanje sela; stvaranje novih kulturnih centara u unutrašnjosti, c) radikalno transformisanje kulturnih i umetničkih ustanova, obezbeđivanje uslova da se u njima primenjuju novi, savremeniji metodi rada.

O prvim dvema tačkama već je bilo govora, pobuđen diskusijom o izdavačkoj delatnosti, ja ću samo da iznesem još nekoliko argumenata u prilog tezi o neophodnosti da kulturne i umetničke ustanove radikalno promene način rada. Moderna produkcija knjiga u svetu i kod nas su dve različite stvari. U našoj Republici ima ništa manje nego 30 i nekoliko izdavačkih organizacija, što sve zajedno predstavlja jednu neracionalnu produkciju. U poslednjim godinama izdavači se sve više okreću prema poslovima van njihove osnovne funkcije: prema koprodukcijama, i na osnovu jevtinih usluga i radne snage, na razne štamparske i tehničke usluge inostranim partnerima, zatim na eksport i import knjiga i druge trgovačke pothvate. Razume se, mi ne možemo da za to krivimo samo preduzeća, jer njih na to goni logika situacije u kojoj se nalaze. Deviza je: preživeti i opstati. U tome se izražava jedna naša dilema koju je reforma pooštrila, ali nije razrešila: mi bismo da se uvedu principi modernog, i efikasnog poslovanja, ali isto tako i da ništa »ne odumre«. Rezultat ovih protivrečnih nastojanja su kompromis i polovičnost. Društvo kao da okleva da se izjasni šta da radi u ovakvim slučajevima.

Kod nas se, na primer, dosta govori o ekonomizaciji kulture i o tome kako se kulturni ciljevi sve više podređuju zahtevima tržišta. Ja, na primer, imam sasvim suprotan utisak — da mi kulturno tržište u savremenom smislu nemamo, i

da mnogi problemi u difuziji i distribuciji u kulturi nisu posledica postojanja i delovanja savremenog kulturnog tržišta, nego upravo obrnuto — njegovog nepostojanja i nedelovanja. Ja sam ovu tezu zastupao u jednom izlaganju preko III programa Radio Beograda. Mi sada u Zavodu za proučavanje kulturnog razvitka pripremamo geografsko-kulturnu kartu Srbije koja će vizuelno, šatiranim površinama, da prikaže prostorni raspored kulturnih i umetničkih ustanova u našoj Republici, »kulturnu« geografiju. Biće prikazane zone u kojima nema pozorišta i gde stanovništvo nema nikada, ili ima samo povremeno, priliku da vidi pozorišnu predstavu. Dalje, zone u kojima nema bioskopa, zatim one u kojima nema likovnih izložbi i likovnog života, one u koje štampa dopire neredovno ili uopšte ne dopire, zatim zone u kojima nema koncerta i redovne muzičke sezone (a to je 9/10 Republike) itd. Najзад, biće označene i zone u kojima nema »tržišta knjiga« (u 22 opštine u Republici nema uopšte knjižara!) Kako se onda može govoriti o negativnom delovanju »kulturnog« tržišta kad ono u modernom smislu uglavnom ne postoji.

U distribuciji knjiga, na primer, došlo je u poslednjoj deceniji do prave revolucije. U Francuskoj samo »Ašet« ima 25.000 prodajnih punktova, što je pet puta više od ukupnog broja knjižara u ovoj zemlji. Mi nemamo ni te nove oblike distribucije, ni razvijene klasične — knjižare. Jedina nova forma koju smo »osvojili« — je prodaja preko akvizitera koje interesuje pre svega skupa knjiga, jer rade na procenat. Tako se održava svojevrstan paradoks — da su knjige po ceni nepristupačne za stanovnike sa prosečnim primanjima, a da ipak najbolje idu Čerčilovi memoari, enciklopedija i druga skupa izdanja! Naveo sam ovaj primer kao ilustraciju situacije na tržištu knjiga, a on je karakterističan i za ostala područja kulturne distribucije — tržište filma, raznih kulturnih usluga itd.

Evo, sa time ću da završim. Sada ćemo predati štafetnu palicu ostalim koje je Redakcija pozvala da učestvuju u ovim razgovorima. Njihov prilog diskusiji objavićemo u sledećem broju.